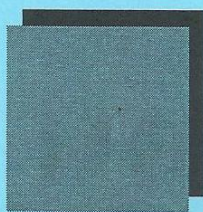

УДК 39

ISSN 1409-6404

Е Т Н О Л О Г ETHNOLOGIST

14

ЕТНОЛОГ	бр. 14	стр. 1 - 350	СКОПЈЕ	2012
---------	--------	--------------	--------	------

Владимир Јаневски (Скопје, Македонија)*

ЧЕШЛАЊЕ И ПЛЕТЕЊЕ НА КОСА КАЈ ДЕВОЈКА ВО С. СКОЧВИР, БИТОЛСКО

Апстракт: Во овој прилог по конкретно ќе се даде осврт на чешлањето и плетењето на косата кај **чупите** - девојките во селото Скочивир. Фризурата, начинот на чешлање и плетењето на косата во минатото биле препознатлив белег за секоја етничка група. Карактеристика на девојките да одат гологлави, а воедно да заплетуваат најразлични уметоци во својата коса укажуваат на на староста на оваа културна појава. Во конкретниот случај се прикажува начинот на чешлање и плетење со додавање украси кои ги носи една девојка во свечени пригоди.

Клучни зборови: чешлање, плетење, коцел, гајтан, плетеници, чупа, даркам, обрус, тунтурница, леса, јаловки, тиле патец, тилни плетенки, целувци, низа, ојме, јаже, придавка, прцле, цели, синцир и киска.

Селото Скочивир се наоѓа на крајниот југоисточен дел на Битолското Поле (М. Панов, 1998: 272), граничи со Мариово, Битолско Поле и Моштенската група на Леринско Поле. Во минатото брачните врски ги одржувале со околните села: Брод, Добровени, Велесело, Сливица, Полог, Гнилеж, Тепавци, Ивени, Балдоенци, Паралоо, Ореово, Брник и Орле. Просторот со селските населби во минатото бил раскрсница каде се одвивале разни пљачкосувања, а со тоа го натерале месното население да биде во постојани движења и раселувања. Движењето на населението довело до појава на лимитрофност во овој предел, така што пределот се издвоил од Битолско Поле и Мариово, а сепак задржал културни карактеристики од двете етнички групи. Спојот на двете културни влијанија лесно може да се воочи преку материјалната култура, но податоци укажуваат и во духовните аспекти (Ј. Ф. Трифуновски, 1998: 107). Можеби ова е и добар пример како некои лимитрофни групи се формирале на територијата на Македонија, како што се: Селата- Булачани, Црешево и Раштак во Скопска Блатија (А. Крстева, 1994: 117), селото Пуста Брезница во Скопско (А. Крстева, 1998: 34), селото Луковица во Полог, селото Велестово - Охридско, итн.

Чешлањето и плетењето на косата во Македонија било многу разновидно и специфично. Секоја етничка група имала своја специфика и начин на чешлање и плетење (Р. Поленковић-Стејић, 1955: 75). Преку начинот на чешлање се

---

* Владимир Јаневски е магистер на етнoлошки науки – доцент на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип, Факултет за музичка уметност – оддел за етнокореологија.

добивало визуелна и невербална порака за каква индивидуа станува збор, дали е тоа девојка или веќе омажена жена.

Уште од најмали нозе кога детето ќе прооди мајката отпочнувала со издвојување на машките деца од женските, а тоа значи на машките деца се ставале капи додека кај девојчињата косата почнувала да се плете во плетенки (Ѓ. Здравев, 1996:181; В. С. Радовановиќ, 1935: 98). Како годините одминувале така плетењето и фризура од ден на ден се повеќе добивале своја специфика, а индивидуата добивала, социјален статус и место во општествената група. Уште од раното детство се започнувало и со придодавање на најразлични апотропеони како монистрени украси, монети и др. (Ѓ. Здравев, 1996:181).

Разни верувања во врска со косата и главата имаат голема улога кај нашиот народ па дури и на широк простор. Се мисли дека главата и косата се свети, недопирливи, (Ц. Ц. Фрезер, 1992:298) па оттука повеќе магиски дејствија (Љ. Раденковиќ, 1996: 25) поврзани се токму со нив, а од друга страна ја истакнуваат снагата и моќта на индивидуата (J. Chevalier - A. Gheerbrant, 1987:283).

Посебно место завземало и шишањето на првиот прамен коса па оттука и култот кон прамењот коса да се чува до крајот на животот. Архаичноста на плетењето на косата и воопшто негувањето на долга коса (Т. Ђорђевиќ, 1984:65-68) укажува на многу стари времиња, а самото китење на косата и главата спаѓа во најстарите форми на украсување (Ѓ. Здравев, 1995: 87) па оттука некои научници заплетувањата и типовите фризури ги споредуваат со Кличевачкиот идол. (В. Кличкова - А. Петрушева, 1963: табла III; M. Gavazzi, 1978: 143).

Често пати во Македонија се сретнуваат уметоци кои се носат заплетени во сопствената коса. Тие најчесто биле изработени од црна, црвена и бела волна, многу вешто усукана, а имале за цел да го доловат визуелниот ефект на голема продолжена коса, а во исто време се и апотропеон кој ја штити индивидуата од разни надприродни сили. Овие уметоци биле карактеристични во периодот на невестинството, но и во периодот на иницијацијата, односно во преминот кон поинаков социјален статус. Се сретнувале со најразлични имиња како: **коцле** за девојка или **голем коцел за невеста** (Мариово), **прцле** (Битолски подмариовски), **прцле** - **тилник** (Прилепско Поле), **прцле** (Порече, Дебарца, Железник, Кичевија), **пискул** (Скопска Торбешија), **коцел** (Скопска Блатија, Кумановско), **наплитци**, (Долни Полог), **плетеници** (Мијаци), **гајтан** (Дебарски Дримкол) итн.

Најчесто чешлањето го правеле девојките меѓу себе спремајќи се и помагајќи една на друга. За најсвечените пригоди, како големи селски собори и верски празници, отпочнувале да се плетат во четврток или сабота со што на

празничниот ден, поточно за неделите, косата им биде најубава **от ќе се избушаве утре да биде мазна**. До крајот на XIX век девојките косата ја мачкале **со сало** за да има висок сјај, но покасно само со вода затоа што салото им ги оштетувало горните облеку. Оваков тип на фризура се носи до крајот на животот, само со текот на годините се отрфлаат украсите, а во лесата се плетат помалку плетенчиња. За овој податок може да ни посведочи и фотографијата направена во далечната во 1913 год. (Македонија во 1913, 2001: 106-107). Ваквиот начин на заплетување на косата и украсување на главата се одржале некаде до 50ите години од 20иот век. Трансформациите започнале со комитските акции во периодот на Илинденското востание, кои забранувале носење на скапа и везена облека, а тоа многу често се однесувало и на уметоците заплетени во косата. Ваков пример имаме во с. Жиово - Мариовско: **“Кумитите не даваа да веземе алого, да веземе големи везови,... да носиме крчки и коцле - ни ги казнуваа татковците ако носевме”** (АИФ). Девојките главата не ја покривале со покривка, оделе **гологлави**, а како појава да се оди гологлаво до денот на венчавката се сретнува кај повеќе јужнословенски народи, па и пошироко (Ј. А. Лазиф, 1965: 3-15). Во селото Скочивир и наведените села за прв пат главата се покрива на денот на свадбата, до почетокот на XX век главата ја покривале со **обрус**, а потоа почнале да се преврзуваат со **шампија со пашка**.¹

Најпрво косата се дели **на среде** на патец. Правецот се зимал од носот со показалецот и одел од тилниот дел кој се нарекувал **тилен патец** каде покасно ќе се плетат **тилните плетенки**. Откако ќе се поделела косата, над ушите се оставал прамен коса која нема да се плете, туку се лепел за лицето. Овој прамен коса се нарекувал **целувци**. Најпрво се зимал прамен коса кај челото односно се плетел одма од патецот до ова плетенче се закачувало и **тунтурницата**.² (фот. 9)

¹ (даркма со гуган) покривка за глава од соседните Битолско-лерински области, но во овие села не успеала да навлезе со нова терминологија туку се адаптирала со друг термин кој најверојатно бил поблизок до ова население

² Тинтурницата е направена од црни усукани вонлени конци во комбинација со неколку реда бели монистра, се закачува на челото со **јадичка**, а се врзува во тилниот дел позади лесата. Се носела до почетокот на XX век, а потоа место сунтурница почнало да се засукува косата и да се носат крчки (шишки).

фотогр. 9

фотогр. 1

Останатиот дел од косата се плетел со ситни плетенчиња кои се собирале сите околу ушната школка. Овие плетенчиња, кога се плетеле, се делеле на три прамена, **три стрвци**. Прво двете стрвци ќе се засукале, а после ќе се заплетеле. При самиот крај на плетенчето се заплетувало и **преденце**,³ кое најчесто било во црна боја, но можело да биде и темно црвена (фот. 1).

Во најсвечените варијанти се плетеле дури и до 25 плетенчиња. Во соседниот предел Прилепско Поле на сличен начин се плетеле девојките, тие плетеле до 16 плетенки од страните, а потоа се заплетувале во една плетенка наречена **тилник** (А. Крстева, 1990: 28). Целиот овој сплетен дел се нарекува **леса** (фот. 2, 3).

Кај тилниот патец се оставало коса за да се исплетат околу пет плетенки кои се нарекувале **тилни плетенки**, а покасно за првата од нив најблизу до увото се плетела и **јаловката** (фот. 3, 4).

³ Засукано волнено конче.

φωτογρ. 2.

φωτογρ. 3

φωτογρ. 4.

φωτογρ. 5

Кога е вака сплетена косата започнувале да се плетат плетенките, се зимало третото плетенче над увото од левата и десната страна на лесата, со што веќе се заплетува и второто плетенче над увото и така редум до првото. Во оваа фаза се се прикачувала и **низата**⁴ (фот. 5), која се закачувала во стравецот на третото плетенче, а овој стравец во нјајсвечени пригоди се закачува и **ојме**.⁵

Кога е сплетена низата и трите плетенки продолжувала надолу да се плете со што се зима при секое заплетување по едно плетенче од страна само не од кај трите плетенчиња над низата туку од последното плетенче кое е најблиску до низата првите три заплетени плетенчиња се закачува и **ојмето**⁶ за стравецот од третото горно плетенче во лесата и почнувало надолу низ грбот да се плете **јажето** во кое најчесто се заплетувала и плетенка од природна коса – **придавка**. Заедно со јажето се плетет и преденцата (фот. 6).

фотогр. 6.

фотогр. 7

Вака исплетените плетенки заедно со јажето кое ќе биде во должина од една педла почнувале да се плетат и тилните плетенки започнувајќи од првата која е

⁴ Розеви – пембеви исукани волнени конци поткитени со еден ред мониистра се заплетуваат во лесата.

⁵ Мониистрен украс од бели и црни мониистра во вид на триаголници се закачува за лесата, асе плете заедно со јажето.

⁶ На фотографиите не е прикачено ојме, само е даден опис.

најблиски до јажето се до последната на која се сплетени и **јаловките** (фот. 7, 4, 9). Јаловките се закачувале и за **шајакот**⁷ со **јадички**⁸ потоа надолу се плетеле заедно со јажето, факајќи по едно конче од едната и друга јаловка а потоа се формирало и плетело **прцлето** (фот. 9). Целиот овој дел, вака заплетен, се нарекува **прцле**⁹.

Над сплетеното прцле се закачувало и **цели**¹⁰ (фот. 8), кои во горниот дел се закачувале за шајакот, а средишниот дел на целите се врзувале за прцлето (фот. 9).

фотогр. 8.

фотогр. 10

Под прцлето за појасот се закачувал **синцир**¹¹, кој се прикачувал на предниот дел од скутината (фот. 9, 10, 11).

⁷ Горна клашнена облека.

⁸ Метални куки за закачување.

⁹ Составено е од две јаловки, црни сукани волнени конци кои во горниот дел се поликружно собрани, на овој дел е пришиена сребрена монета, на крајот од јаловките обавезно има црвен и бел конец. Кога е расплетена составена е од две **јаловки**, но кога ќе се сплете се нарекува **прцле**.

¹⁰ Целите се носат врз прцлето закачени врз горната облека ги изработуваат терзии од црни гајтани, а жените дома ги доукрасуваат, плетет монистра и ги редат со сребрени монети со локален назив **цели** според кои целиот украсен детал го носи локалниот назив **цели**.

На вака сплетената коса и обликувана фризура уште се прикачувала и **киска**¹². **Киската ќе ја запне за глаа** (фот. 9, 10, 11), а со тоа и ќе го покаже општествениот статус на **чуна**, зрела девојка.

Во Македонија познато е украсувањето со разни цвеќиња кои, според народното верување, ги симболизираат среќата, радоста и здравјето, а истовремено им се придава и апотропејска улога. (З. Делиниколова, 1982:) Фризурата не се отплетува до едни месец а потоа пак со најблиската **другачка** ќе се повтори процесот.¹³

Извори и литература:

- А. Крстева, 1990:** Ангелина Крстева, *Македонските женски носии – показатели на општествените односи*, Македонски фолклоре, XXIII/45, Скопје 1990, 28.
- А. Крстева, 1994:** Ангелина Крстева, *Невестинските кошули во Скопската котлина*, Етнолог 4-5, Скопје 1994, 117.
- А. Крстева, 1998:** Ангелина Крстева, *Народната носија во Скопска Блатија*, Музеј на град Скопје, Скопје 1998, 34.
- АИФ**, папка 14/5, Мариово, рег.бр. 228
- В. С. Радовановић, 1935:** Воислав С. Радовановић, *Народна ношња у Маријову*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIV и XV, Скопље 1935, 98.
- В. Кличкова - А. Петрушева, 1963:** Вера Кличкова - Аница Петрушева, *Македонски народни носии*, Скопје 1963, табла. III.
- Ѓ. Здравев, 1995:** Ѓорѓи Здравев, *Прилог кон проучувањето на народниот накит и китењето во Македонија*, Balcanoslavica 19 – 21, 87.
- Ѓ. Здравев, 1996:** Ѓорѓи Здравев, *Македонски народни носии 1*, Скопје 1996, 181.
- З. Делиниколова, 1982:** Зорка Делиниколова, *Народниот накит и китењето во Македонија*, Музеј на Македонија – Скопје, (каталог од изложба), Скопје 1982.
- Ј. Ф. Трифуновски, 1998:** Јован Ф. Трифуновски, *Битољско - Прилепска котлина, Антропогеографска проучавања*, Београд 1998, 107.
- Ј. А. Лазиић, 1965:** Јелена Аранђеловић Лазиић, *Покривање и кићење главе у народним ношњама Србије*, Етнографски музеј Београд, Београд 1965.

¹¹ Синцир поткитен со сренрени монети на средината и на крајните делови има јадници за да се придржува за текстилот.

¹² Китка од разни природни цвеќиња како: цунцуле, трендафил, босилок, бршлен, зеленика, а сето ова е преврзано на едно стапче со црвено **преденце** - конче. Ја носат девојки и млади невести првата година по свадбата **запната за обрусот**.

¹³ Во овој момент би сакал да и се заблагодарам на Менка Ацева Кулевска од село Скочивир, родена во 1922, која несебично се залагаше за реализацијата на плетењето кај девојката- манекен.

- J. Chevalier - A. Gheerbrant, 1987:** Jean Chevalier - Alaina Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1987, 283.
- Љ. Раденковић, 1996:** Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Балканолошки Институт САНУ, Београд, Ниш 1996, 25.
- M. Gavazzi, 1978:** Milovan Gavazzi, *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb 1978, 143.
- М. Панов, 1998:** Митко Панов, *Енциклопедија на селата во Република Македонија*, Скопје 1998, 272.
- Македонија во 1913, 2001:** Автохрони од колекцијата на Музејот Алберт Кан, Музеј на град Скопје, Скопје 2001, 106- 107.
- Р. Поленковић - Стејић, 1955:** Радмила Поленковић-Стејић, *Чешилање и забраќивање код Влахиња у селу Мездри*, Ткалицевог зборника, posebni otisak iz prvog sveska, Zagreb 1955, 75.
- Т. Ђорђевић, 1984:** Тихомир Ђорђевић, *Коса у нашем народу*, Наш народни живот I, Београд 1984, 65 – 68.
- Ц. Ц. Фрезер, 1992:** Џејмс Џорџ Фрезер, *Златна грана*, Београд 1992, 298.

Vladimir Janevski (Skopje, Macedonia)*

COMBING AND BRAIDING OF A GIRL IN THE VILLAGE OF SKOCHIVIR, DISTRICT OF BITOLA

(Summary)

Hair combing and braiding in Macedonia is versatile and specific. Each ethnic group is characterized by its own particular manner of combing and braiding that conveys a visual and verbal message indicating whether the individual is a girl or a married woman.

Starting from the earliest age, when a child would start walking, the mother begins distinguishing the boys from the girls, by putting hats on boys' heads and braiding girls' hair. As years pass, braiding and arranging the hair assume their own specific style, and each person acquires a place in the appropriate social group as an individual. Various protective ornaments such as beads, coins, and others, are also added even since early childhood.

---

* Vladimir Janevski is MA of Ethnology - Associate professor Department of Ethnochoreology, Faculty of Music, University „Goce Delchev“ - Shtip.